Balık Kitabı

Editör
Emine Gürsoy Naskali

KİTABEVİ

KİTABEVİ • 597

Balık Kitabı
Emine Gürsoy Naskali

Kapak Tasarım
Onur Sönmez

Dizgi/İç Düzen
Hülya Aşkın

Baskı - Cilt
Çalış Ofset
Davutpaşa Caddesi No:8
Topkapı - İstanbul
Sertifika No: 12107

1. Baskı 600 Adet
İstanbul, 2015

ISBN 978-605-4907-64-9

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16450

Online Satış
www.kitabevi.com.tr

KİTABEVİ
Çatalçeşme Sk. No: 46/A Cağaloğlu-İSTANBUL
Tel:(0212) 512 43 28 - 511 21 43 • Faks:(0212) 513 77 26

Balık Kitabı

Editör
EMİNE GÜRSOY NASKALİ

KİTABEVİ

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ • 1

BALIKÇILIK

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Balıkçılık
Güler Yarcı • 5

Rumelifeneri'nde Balıkçılık
Aylin Doğan • 153

İki Büyük İmparatorluk Başkenti İstanbul'da Balık, Balıkçılık ve Balık Tüketimi
Aylin Doğan • 205

Unutulan Bir Avcılık Kültürü, Kaybolan Bir Balık Türü: Antik Çağların Son Temsilcileri Morinalar
Mustafa Zengin • 237

Çulım Türklerinde Balıkçılık
Fırat Başbuğ • 297

İNANIŞLAR

Giresun ve Trabzon Yöresi Balıkçılarının Yunus Avcılığı İle İlgili İnanışları
Mustafa Açа • 333

KELİMELER

Deniz Balıklarının Adları ve Kökenleri
Mustafa Pultar • 367

Söz Varlığımızda Balık
Ali Osman Solmaz - Muhammed İkbal Demir • 375

Giresun ve Trabzon Yöresi Balıkçılarının Meslek Folklorunda Balıkların ve Diğer Deniz Canlılarının Adlandırılması
Mustafa Açа • 423

Yem Kelimesi
Emine Temel • 439

Olta Kelimesi
Hakkı Özkaya • 463

Balık Kelimesi
Türkan Korkmaz • 475

Kürek Kelimesi
Dursaliye Çağlar • 495

Kayık Kelimesi
Savaş Kaplan • 507

Kılçık
Alime Evci • 519

EDEBİYATTA BALIK

Klâsik Türk Şiirinde Balık
Aysun Sungurhan • 553

Sait Faik'in Hikâyelerinde Balık ve Balıkçılar
Dilek Çetindaş • 575

Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Balıkçılar
Efnan Dervişoğlu • 605

TEKNELER
Genel Özellikleriyle Karadeniz Bölgesinde
Ahşap Tekne Yapımcılığı
Mahmut Davulcu • 641

Giriş

Balık Kitabı'nda Evliya Çelebi'nin seyahatnamesindeki balık ve balıkçılığa ait anlatımlar; Osmanlı ve Bizans'ta Rumelifeneri balıkçılığının tarihi; Anadolu, Orta Asya ve Sibirya'da deniz, göl ve nehir balıkları, balıkçıları ve balıkçılığına ait bilgiler verilmiş, bu sahalardaki uygulamalar, gelenekler, inançlar, alet edevat, balıkları isimlendirme yöntemleri, terminoloji ve etimolojiler kaydedilmiştir. Eski Türkçeden beri dilimizde var olan balık kelimesinin suda yüzen balık anlamının yanı sıra, *Balık+hisar > Balıkesir* örneğinde olduğu gibi, şehir anlamına da geldiğini belirtmek gerekir. Balık ve balıkçılar, edebiyatın somut ve soyut çağırışımları arasındadır. Yunus Emre *Balık kavağa çıkmış zift turşusun yemeğe* diyerek absürd bir tasvirle abes hareketlere işaret eder.

Şanlıurfa'daki balıklı göldeki balıklar gibi bazı balıklar kutsallıkla ilişkilendirilir; bu balıkların yenmesinin insana felaket getireceğine inanılmıştır.

Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali

Yem Kelimesi

Emine Temel*

1. Giriş

Bu yazıda *yem* kelimesinin anlam boyutu üzerinde durulacak, etimolojisi, türevleri, kullanıldığı başka kelime grupları ve deyimler içindeki durumu tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki örneklerine yer ver verilerek tartışılacaktır.

2. "Yem" Kelimesinin Anlam ve Kavram Alanları

Kâmus-ı Türkî[1] ile İsmail Parlatır'ın *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*'nde[2] *yem* kavramının kelime anlamı şöyle izah edilmiştir: 1. Yiyecek şey, bir kerede yenen miktar, eşanl. *kût*. 2. Hayvana verilen arpa, ot ve saman, hayvan tayını. *Bazı sahillerde küçük balıkları ve balıkların başlarıyla içlerini hayvana yem yaparlar*. 3. Kuş ve hayvanı çağırmak için tuzak veya kapana konulan yiyecek şey, yemleme: *Tuzak yemi*. 4. mec. Birini kandırmak için hazırlanan vasıtalar. 5. Tüfek falyasına konulan barut, ağız otu.

---

* Emine Temel, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü doktora öğrencisi. İstanbul.

1 Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2007, s. 1004.

2 İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2009, s. 1830-31.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te[3] ve Günay Karaağaç'ın *Türkçe Verintiler Sözlüğü*'nde[4] *yem* kelimesinin ilk anlamı için "hayvan yiyeceği" denilmiş ikinci anlamı olarak da "balık tutmak için oltaya takılan, kuş tutmak için tuzağa takılan yiyecek veya yiyecek görünüşündeki nesne." izahı yapılmıştır. *Yem* kelimesinin birinci anlamındaki hayvan yiyeceğinden ne kastedildiği ikinci maddede "balık" ve "kuş" ön plâna çıkarılarak belirtilmeye çalışılmıştır. *Kâmus-ı Türkî* 'de söz konusu kelimenin dördüncü ve beşinci maddede verilen anlamları bu sözlüklerde yer değiştirmiş vaziyette yer almaktadır: 3. Ağızdan dolma ateşli silahları ateşlemek için kullanılan barut, yemleme, ağız otu. 4. mec. Bir kimseyi aldatmak üzere hazırlanan düzen, bu amaçla kullanılan kimse ve şey.

Mertol Tulum, Arapça '*àlef*, Latince *pabulum, patus* karşılığını verdiği *yem* kelimesinin ilk anlamının "hayvanlara verilen yiyecek, ot, saman" olduğunu söyler ve ardından "kuş yemi" ile "arpa" anlamlarını sıralar. Kelimenin daha önce ifade edilen anlamlarından farklı olarak ise "yeyecek, yeygü, aş, yemek, ġıdā, nimet, ġıdā máḳūlesi, ḫorāk, içecek, náfáḳá, azıḳ, meze, dāne, dadandürmaḳlıḳ, göñül oğurlamaḳlıḳ," anlamlarına dikkati çekmiş ve insanların da yedikleri ve hatta içtikleri şeyler için *yem* kelimesinin kullanılabileceğini öne sürmüştür.[5]

Pavet de Courteille[6] ile Houtsma[7] "hayvan gıdası" anlamını verdikleri *yem~yim~yäm* kelimesinin özellikle hangi hayvanlara verilen besin maddesi olduğunu belirtmemişlerdir. Radloff[8] ile Se-

---

3 İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük O-Z*, C. 3, Kubbealtı Lûgati, İstanbul 2003, s. 3403.

4 Günay Karaağaç, *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 922.

5 Mertol Tulum, *Meninski'nin Thesaurus'u ve XVII. Yüzyıl İstanbul Türkçesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 1887.

6 Pavet de Courteille, *A. J. B. Dictionnaire turc-oriental, destiné principalement à facilitier la lecture des ouvrages de Bàber, d'Aboul-Gàzi et de Mir-Ali-Chir-Nevâi*, Paris 1870, s. 558.

7 Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, Band IV, Wiesbaden 1975, s. 192.

8 Wilhelm Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Turk-Dialecte* (Opit slovarya

vortyan,[9] sözlüklerinde *yem* kelimesine yer vermezken Zenker kelimeyi, anlamını daraltarak sadece "atlara verilen yem" karşılığıyla ele almıştır: *Yüz yem asar* "O yüz atı besler."[10]

2.1. Türk Dilinin Tarihsel Lehçelerinde "Yem" Kelimesi

Clauson, "bir defada yenen yemek" fakat "gerçekte herhangi bir gıda ürünü" olarak anlamlandırdığı *yém* kelimesini, *yé-* fiil kökünden getirmektedir. Üzerine gelen *-m* ise bu doğrultuda fiilden isim türeten ek kategorisinde yer almaktadır. *Yem* kelimesini ilk olarak VIII. yüzyılda Uygur Türkçesi dönemi Budist metinlerinden olan *Türkische Turfantexte IV, s. A*$_{38}$: *Bursoŋ quvraγlarnīŋ aγžīŋa kirgü jem ičim*[11] (~VIII, 103)'de[12] görmekteyiz. *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*'nde ise bu kelime söz içindeki *e>i* ünlü daralması sonucunda *yim (TT. I; 14, 184)* olarak madde başına alınmış ve "yem, yemek" şeklinde anlamlandırılmıştır.[13]

Karahanlı Türkçesi dönemi (11-13. yüzyıl) metinlerinden olan *Divânu Lugati't-Türk* 'te *yēm (yém)* kelimesi üç farklı yerde kullanılmaktadır. Madde başı itibariyle *yēm* kelimesi "yemek, taam" ile "erzak, aşlık, kumanya"[14] olarak *Yēm käldür* "Yem getir." cümlesinde örneklendirilmiştir.[15] *Künlük* ile *tiγrāq* madde başlarında ve *Künlük*

---

tyurskix nareçiy), Mit einem Vortwort on Omeljan Pritsak, 4 cilt's-Gravenhage, 1960 (1. Baskı St. Petersburg, 1893-1911, 2. Baskı Moskova, 1963).

9 ÊSTJa Sevortyan- Ê. V. Sevortyan, *Etimologiceskij slovar' tjurkskix jazykov, Obwcetjurkskie i meztjurkskie osnovynabukvy "J", "Y"*, Moskva 1989.

10 J. Th. Zenker, *Turkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch Dictionnaire Turc-Arabe-Persan I, II*, New York 1979, s. 967^{b}.

11 E. R Tenişev - A. M. Şçerbak - D. M. Nasilov- V. M. Nadelyayev, *Drevnetyurkskiy Slovar*, Izdatel'stvo Nauka Leningradskoe Otdelenir, Leningrad 1969, XXXVIII, s. 255.

12 Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, s. 192.

13 Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 1968, s. 296.

14 E. R. Tenişev - A. M. Şçerbak - D. M. Nasilov- V. M. Nadelyayev, *Drevnetyurkskiy Slovar*, s. 255.

15 Robert Dankoff - James Kelley, *Mahmûd al-Kashgarî, Compendium of the Turkic Dialects-Dîwân Lugât at- Turk, II*, Harvard University Printing Office 1984, s. 222.

yem "günlük yem"[16] ile *Oγrāq äri tiγrāq yēmi anig oγlāq sūti üzä saγräq yēri taqi aγlaq*." Oğrak boyunun adamları yılmaz yiğittir; yedikleri oğlaktır, süt kabının üzerinde sürahiler bulunur, yerleri de çoraktır."[17] cümleleri içinde geçen *yém* kelimesi kuş, balık, hayvan ve insan öğelerinden özellikle "insan yiyeceği" anlamıyla kullanılmıştır.

Kutadgu Bilig'de söz konusu kelime *yem* şekliyle "bitki adı, ekin" anlamında ve *ot yem* kelime grubu içinde bir kez kullanılırken *yim* şekliyle on beş defa yer almaktadır. *Biligsiz kişi köngli kum teg turur / Ögüz kirse tolmaz ap ot yem önür* (975)[18] "Bilgisiz insanın gönlü kumsal gibidir; nehir aksa, dolmaz; orada ot ve yem bitmez."[19] Farklı kelime grupları içinde ifade bulan *yim* kavramının sahip olduğu anlamlar şöyledir: Dört beyitte müstakil olarak kullanılan ve "insan yiyeceği" ne karşılık gelen *yim* kelimesi iki beyitte "arpa, darı, ot kökü" öğeleriyle birlikte yer almıştır: *Karın todguça yi kamug yim içim / Kerek arpa yür tut todurgu açım* (4769)[20] "Her yiyecek ve içecekten ancak karnı doyuracak kadar yemeli; içinde ister arpa, ister darı olsun, bu da benim karnımı doyuracaktır."[21] *Kayu tagda yügrür üngürde evi / Yimi ot köki içgü yagmur suvı* (6155) "Biri dağda koşar, evi mağaradır; onun yediği ot kökü içtiği yağmur suyudur." Kelime iki defa *yim içim* bir defa da *yim aş içgü* kelime grupları içinde yer almıştır: *Kamug bir todum yim aş içgü üçün / Özüngni uçuz kılmagıl sen küçün* (4587) "Bir doyumluk yiyecek ve içecek için, kendini zorla itibardan düşürme."

Yim kelimesinin "İnsanların yediği yemek, aş, yiyecek" anlamından sonra "hayvanların yiyeceği "anlamındaki iki farklı kulla-

---

16 Robert Dankoff - James Kelley, *Mahmûd al-Kashgarî, Compendium of the Turkic Dialects-Dîwân Lugât at- Turk, I,* Harvard University Printing Office 1982, s. 358.

17 Robert Dankoff - James Kelley, *Mahmûd al-Kashgarî, Compendium of the Turkic Dialects-Dîwân Lugât at- Turk, I*, s. 350.

18 Reşit Rahmeti Arat, *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig I Metin,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 115.

19 Reşit Rahmeti Arat, *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig II Çeviri,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 81.

20 Reşit Rahmeti Arat, *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig I Metin*, s. 477.

21 Reşit Rahmeti Arat, *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig II Çeviri*, s. 344.

nımıyla karşılaşırız: 1. Yılan, haşerat ve böceklerin yemi olarak 'insan vücudu': *Yılan kurt konguz yimi öz igdileyü | Bu ni'met bile men negüke igidtim* (6559)[22] "Yılan, haşerat ve böceklerin yemi olan bu vücudu ben neden nimet içinde besleyerek, yetiştirdim."[23] 2. Hayvan yiyeceği, yemi olarak 'ot ekin': *Sıgun muygak erse sukak ya vık | Sanga yim tükemez ay edgü kılık* (5374)[24] "Erkek ve dişi dağ keçileri, ak geyik veya sarp kaya geyikleri, bunlar senin için tükenmez bir yiyecek, ey iyi tabiatlı."[25] Hayvan yiyeceğinin dışında "bitki adı, ekin" anlamında ve *ot yim* kelime grubu şeklinde kullanılan *yim* ifadesi iki beyitte maddî unsur olgusunun dışında daha soyut ve manevî bir içerikle karşımıza çıkar; "rızık, nimet": *Tiledi törütti kamug teprerig | Tirilgü birür yim tutar ol tirig* (3191)[26] "Bütün hareket edenleri o diledi ve yarattı; onlara rızık ve hayat veren odur."[27]

Son olarak *Kutadgu Bilig*'in iki beyitinde (3388, 6166) saydığımız tüm bu anlamların dışında farklı bir kavram alanında kullanılan *yim* kelimesi ile karşılaşırız; "zehir": *Ogul kız atasın suyurkagu ol | Ogul kız atası yimi agu ol* (3388)[28] "Oğul-kız sahibi insanın kusuruna bakmamalı; evlat sahibini yediği zehirdir."[29]

Harezm Türkçesi döneminde (14. yüzyıl) *yem* kelimesini *Ḳışaṣü'l Enbiyā* ile *Kutb'un Husrev ü Şirin* (*yém* "yemek")[30] adlı eserlerinde tespit ediyoruz. *Ḳışaṣü'l Enbiyā*' da yirmi bir defa geçen bu kelime dokuz yerde "insan yiyeceği olarak deve eti (61v/19), Âdem peygamberin çocuklarının yiyeceği (175r/21) ve buğday (9v/21)" besinlerine karşılık gelecek şekilde kullanılmış ve bunların beş tanesinde de *yėm içim* kelime grubu içinde yer almıştır: *İdi 'azze ve cel-*

---

[22] Reşit Rahmeti Arat, *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig I Metin*, s. 647.
[23] Reşit Rahmeti Arat, *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig II Çeviri*, s. 470.
[24] Reşit Rahmeti Arat, *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig I Metin*, s. 534.
[25] Reşit Rahmeti Arat, *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig II Çeviri*, s. 386.
[26] Reşit Rahmeti Arat, *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig I Metin*, s. 325.
[27] Reşit Rahmeti Arat, *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig II Çeviri*, s. 234.
[28] Reşit Rahmeti Arat, *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig I Metin*, s. 342.
[29] Reşit Rahmeti Arat, *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig II Çeviri*, s. 248.
[30] Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, s. 192.

le bu yėm içimni kāfirlerġa ḥarām ḳılıp turur (102r/16).[31] *Aymışlar: olarnıŋ yėmi ḫart atlıġ yegen turur* (175r/21).[32] Üç yerde genel olarak "hayvan yiyeceği" (26r/5, 206r/19, 20) anlamıyla geçen *yėm* kelimesi iki yerde özel olarak "at" (117v/19, 118r/1, 118r/2) ile "kuş" yemi (166b/4) için kullanılmıştır: *Resūl 'aleyhi's-selām yarlıḳadı: yılḳı ḳara tezek birle kölükleriŋizge yėm ḳılıŋ taḳı süŋekler sizge yėm bolsun* (206r/19, 20). Son olarak üç yerde ve *ot yėm* kelime grubu halinde kullanılan kelime "bitki adı, ekin" (3v/3, 13r/7, 37r/19, 71r/21) anlamına karşılık gelmektedir: *Çehār-şenbe kün sularnı, yulaklarnı yaratdı, yıgaçlar ve ot yėmlerni öndürüp rūzī ulaştırdı.*

Kıpçak Türkçesi dönemi (13-16. yüzyıl) eserlerinde de *yem* kelimesine rastlamaktayız. *Kitabü'l-İdrak li-lisanü'l-Etrak*[33] ile *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye* adlı eserlerde kelime" taam olup hayvan yemine dahi ıtlak olunur" anlamıyla genel olarak "hayvan yiyeceği" için kullanılmaktadır. *Baytaratü'l Vazıh*[34] ile *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*[35] adlı eserlerde ise sadece "yem" anlamıyla ve *yim* şeklinde yer almıştır.

Anadolu ağızlarında "yem" anlamına gelen *yém* kelimesini sadece bir yerde (Goş -Kr.) görmekteyiz.[36] Zira Anadolu ağızlarının çoğunda "yem, yiyecek" anlamında kullanılan kelimeler *yém* kelimesinin türevleri şeklinde işlerlik kazanmıştır (bkz. s. 13-14).

Doğu Türkçesi dönemine (15. yüzyılın ikinci yarısı- 19. yüzyıl) geldiğimizde Şeyh Süleyman Efendi'nin *yém* kelimesi için yaptığı "at

---

[31] Aysu Ata, *Kısasü'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları) I Giriş-Metin-Tıpkıbasım*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 143.

[32] Aysu Ata, *Kısasü'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları) I Giriş-Metin-Tıpkıbasım*, s. 249.

[33] Ahmet Caferoğlu, *Abû-Hayyân Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1931, s. 124[22].

[34] Recep Toparlı - Hanefi Vural - Recep Karaatlı, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 318-323. [yem ~ yim]

[35] Recep Toparlı - M. Sadi Çögenli - Nevzat H. Yanık, *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 158.

[36] *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü U-Z*, C. XI, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 4241.

tamaġı, at yémi, ṭavar boġazı" tanımına tanık oluruz: *Yém berdi mening atıma bir torba içinde*.[37] Burada sadece "atların yediği yem, yiyecek" şeklinde anlamlandırma yapılmışken Clauson, *Tefsir*'de geçen "deve yemi" anlamına da dikkati çekmiştir.[38] "At ve deve yem"inden sonra *yém* kelimesinin *ḫurāk-ı davābb u ṭayyār*" sürüngenler ile uçan hayvanların yiyeceği" anlamını ise *Senglah Lügati*'nde buluruz.[39]

Türk dilinin tarihsel lehçelerinin hepsinde yer alan *yem* kelimesinin kullanıldığı anlamları sıklık derecelerine göre şu şekilde sıralanabilir:

1. İnsan yiyeceği
2. Hayvan yiyeceği (a. büyükbaş hayvan yemi, b. at yemi, c. kuş yemi, d. deve yemi, e. sürüngen yemi)
3. Bitki adı, ot ekin (*ot yem*)
4. Rızık, nimet
5. Zehir

2.2. Türk Dilinin Çağdaş Lehçelerinde "Yem" Kelimesi

Türk dilinin tarihî dönemlerinden itibaren kullanılagelen *yem* kelimesi, bugün çağdaş lehçelerde belli oranda bir kullanım alanına sahiptir. "Hayvan yiyeceği, insan yiyeceği, erzak, aş, yemek" anlamlarıyla kullanıldığını tespit ettiğimiz *yem* kelimesi, ait olduğu lehçenin dil özelliklerine göre şekil alarak farklı görünümlerde karşımıza çıkmaktadır.

Gagavuz Türkçesinde, söz başındaki *y*'nin düşmesi sonucunda *em* olarak yer alan bu kelimeye "yem, em verme, yem vermek" anlamı verilmiştir. Kelime, "*At ölse emden ölsün*." örneğinde ise doğrudan "arpa" ya karşılık gelecek şekilde kullanılmıştır.[40]

---

[37] Şeyh Süleyman Efendi, *Lûgat-i Çağatai ve Türkî-i Osmânî*, İstanbul 1298, s. 214[b].

[38] S. Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Clarendon Press, Oxford 1972, s. 934[a].

[39] Ḥekīm Me~med Ḥo'i, *Mirzā Mehdī Ḫān Esterābādī, Ferheng-i Türkî be-Fārisî Sanglāḫ*, Tebriz 1388, s. 319.

[40] İsmail Kaynak, A. Mecit Doğru, *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 90.

Özbek Türkçesinde "1. Hayvan yiyeceği. 2. Göldeki kuşlara verilen yem. 3. Birini tuzağa düşürmek için hazırlanmış düzen, yem." olarak anlamlandırılan kelimeye *ем* ile *эм* olmak üzere iki ayrı madde başında yer verilmiştir.[41]

Kazak Türkçesinde *жем (jem)* madde başında bulunan kelimenin birinci anlamı olarak" yem"[42] verilirken ikinci anlamında "insan yiyeceği, aş, yemek" ifadeleri sıralanmıştır: *Atka jem jok* "Ata yem yok."[43]

Küerik ağzında, Uygur dili, Tara diyalekti, Altay Türkçesi ile Karay Türkçesinde *yäm,* Kırgız Türkçesinde *ǰem* olarak geçen kelimeye "gıda, besin" anlamı verilmiştir.[44] Saha Türkçesinde *yem* kelimesi için 1. аныылык (ahılık) 2. мэҥиз (meñie) ifadeleri yer almaktadır.[45]

Starostin, Dybo ve Mudrak, *ye-* ile bu fiilden türeyen *yem* kelimesine *ǰē-* madde başında ve bir arada yer vermişlerdir.

PTurk. **jē* - "ye-": OTurk. *je-* (OUygh.); Karakh. *je-, jẹ-* (MK, KB); Tur. *je-*; Gag. *i-*; Az. *je-*; Turkm. *ij-*; Sal. *ji-*; Khal. *jiē-*; Tel. *ji*, MTurk. *je-* (Abush, Sangl.); Uzb. *je-*; Uygh. *jä-*; Krm. *je-*; Tat. *ǯim* "yemek"; Bashk. *je-*; Kirgh. *ǯe-,* Kaz. *že-*; KBalk. *ǯeje- -*; KKalp. *že-*; Kum. *je-*; Nogh. *je-*; SUygh. *ji-*; Khal. *če-*; Shr. *čī-*; Oyr. *de-*; Tv., Hak. *či-*; Chuv. *śi-*; Yak. *sie*; Dolg. *hie-*.[46]

Räsänen'in, çalışmasında yer verdiği *yem* kelimesi ise şöyle geçmektedir:

Mtü. *jä-m* "baharat", Oir. *[d]jem*, Šor. *näm* "yem", Jak. *säm* "yem" (>Mo.)[47]

---

41 Z. M. Marufov, *Özbek Dilinin İzahlı Lügati II*, C-X, Moskva 1981, s. 445b

42 Kenan Koç, Ayabek Bayniyazov, Vehbi Başkapan, *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s. 139.

43 Hasan Oraltay, Nuri Yüce, Saadet Pınar, *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dünyası Araştırmaları Yayını, İstanbul 1984, s. 99.

44 Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, s. 192.

45 Yuriy Vasiliev (Cargıstay), *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 301.

46 S. A. Starostin, A. V. Dybo, O. A. Mudrak, *An Etymological Dictionary of Altaic Languages, A-Z*, E. J. Brill, Leiden 2003, s. 1530-1531.

47 Räsänen, Martti, *Versuch Eines Etimologischen Wörterbuches der Türksprachen*, Helsinki, 1969, XVI+533 s. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII, 1, 2), s. 194.

Sonuç olarak, Türkçe kökenli *yem* kelimesi ile bu kelimenin dayandığı *ye-* fiil kökünün çağdaş Türk lehçelerinde yedi farklı şekilde kullanıldığını tespit ettik: 1. *je-, ji-, jä-* 2. *jiē (jäm, [d]jem)* 3.*ǯe-, že-, ǯeje- (ǯim)* 4. *če-, čī-* 5. *śi, sie (säm)* 6. *hie* 7. *näm.*

2.3. Başka Dillerde "Yem" Kelimesi

Yem kelimesi, Türk dilinin tarihî ve çağdaş lehçelerinin yanı sıra farklı dil ailelerinde de kullanılmaktadır.

Kelime, Ermenicede *yem* "hayvan yemeği", Bulgarcada *em, yem* "yem, hayvan yiyeceği", Makedoncada *yem* "yem", Yunancada *yémi, ğemi* "besin, yiyecek; hayvan yemi" olarak geçmektedir.[48]

Altay grubu dillerinde *ye-* fiili ile bu fiilden türemiş olan *yem* kelimesi farklı fonetik özellikler göstermektedir. Bu grupta yer alan Moğol, Mançu-Tunguz, Japon, Kore başta olmak üzere Buryat, Kalmuk, Solon, Evenki vb. dillerinde kullanılan *ye-* ile *yem* kelimesinin ne şekilde gelişim gösterdiğini sahip oldukları anlamlar çerçevesinde ele alacağız:

ǯē "ye-": Tung. **ǯe-p-* "yemek"; Mong. **ǯa- /*ǯe-*;Turk. **jē -*; Jpn. **da-pa-* "aç, tok olmayan"; Kor. **čā-.*

PA **ǯē* "ye-" (PT **jē-*, PK **čā-si-*): PM **ǯa-γu-g* (>**ǯoγog*) "yemek"; PTM **ǯe-p-* "ye-", PJ **da-pa-* "aç, tok olmayan".

PTung. **ǯe-p-* "ye-": Evk. *ǯep-, ǯeb-*; Evn. *ǯeb-, ǯep-*; Neg. *ǯep-*; Man. *ǯe-*; SMan. *ǯe-*; Jurch. *ǯe-fu*; Ul *ǯepuwu*; Ork. *deptu-*; Nan. *ǯeb, ǯep-*; Orch. *ǯepte-*; Ud. *ǯo-, ǯe-, ǯepte-*; Sol. *ǯeg, ǯeb-.*

PMong. **ǯa-/*ǯe-* 1. yemek 2. aç olmak: WMong. *ǯoγog* 1 (~ *ǯoγuγ, ǯoγ), ǯemü-* 2; Kh. *zōg* 1; Bur. *zōg* 1; Kalm. *zôg* 1, *zöm-* "aç olmak"; Ord. *ǯōG*; S.- Yugh. *ǯūg* 1.

PJpn. **dapa-* "aç": OJpn. *japa-.*

PKor. **čā-* "ye-": MKor. *čā-sí, čapsu-.*

Moğolca (*ǯa-/ǯoγog)*, Korece (*čā- / čā-sí, čapsu-),* Japonca (*dapa- / japa-)* başta olmak üzere farklı dillerde farklı şekillerde kullanılan

---

[48] Günay Karaağaç, *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, s. 922.

yem kelimesinin, bulunduğu dillerin eski-orta-yeni olarak adlandırılan dönemleri içerisinde ayrı ayrı nasıl geçmiş olduğu incelenmiştir.

Moğolcada "yemek; zevk, istek" anlamındaki **ǯoγog* kelimesi ile Ana Türkçede "zevk almak" anlamındaki **juba-* kelimesini köken itibari ile mukayese edenlerin yeterli kanıtı bulamadıklarından ötürü söz konusu etimolojik teoriyi güçlendiremediklerini ifade eden Starostin, *yem* kelimesinin, *-p-* eki ile türetilmiş bir şekil olarak çok önceden Proto-Altay dili içinde var olduğunu (Kor. *čap-* = TM **ǯe-p-*= PJ**da-pa-)* söylemekte ve söz konusu kelimeyi- Doerfer'in görüşlerine zıt olarak-[49] Altaycadaki tek heceli köklerden birine dayandırmaktadır.[50]

3. "Yem" Kelimesinin Türevleri ve Farklı Kullanımları

Türk dilinin tarihsel ve çağdaş lehçelerinde değişik fonetik özelliklerle ve çeşitli anlamlarla kullanılagelen yem kelimesi farklı kelime ve kelime grupları içerisinde de yer almaktadır. *Yem* kelimesi başka kelimelerle bir araya gelerek özel söz dizileri oluşturmaktadır.

Yem kelimesinden türeyip Türkçe Sözlüklerde madde başı olarak geçen kelimeler şunlardır: *Yemleme:* 1. Yemlemek eylemi; yem verme. 2. Oltaya yem takma. 3. Ağızdan dolma silahlara konulan barut; ağız otu. *Yemlemek:* gçl. f. 1. (Silah için) ağız otu koymak. 2. (Olta için) iğnesine yem takmak. 5. (Balık için) Suyun bir bölgesine yem atarak balıkların buraya toplanmasını sağlamak. *Yemlenme*: Yemlenmek eylemi. *Yemlenmek:*1. Yemlemek eylemi yaptırmak; yem verilmek. 2. Kendisine yemlemek eylemi uygulanmak. 3. Para harcamadan başkasının sırtından geçinmek. 4. Yem sahibi olmak; yemli olmak; yem edinmek. *Yemli* sf.: 1. Yemi bulunan. 2. (Hayvan için) yem yemiş olan. 3. Kırda otlatmaktan çok hazır yem ile beslen-

---

[49] Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, s. 192.

[50] S. A. Starostin, A. V. Dybo, O. A. Mudrak, *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*, s. 1531.

miş olan. *Yemli yemişli*: Sebzeli meyveli; bağlı bahçeli. *Yemlik, -ği.* sf. 1. Yem için ayrılmış olan. 2. Yem için uygun olan. 3. mecaz. Rüşvet, arpalık. 4. mecaz. Karşılıksız yarar sağlanan kimse ya da yer. 5. argo. Kumarda, sanki kaybetmiş gibi parası kandırılarak alınan kimse. 6. bot. Papatyagiller familyasından, yaprakları ipliksi ve paralel damarlı, çiçekleri uzun bir sap üzerinden bulunan, aken tipi meyve taşıyan, ülkemizde 18 türü bulunan, kök ya da yaprakları taze iken yenilen, halk hekimliğinde damar sertliği, tansiyon yüksekliği, romatizma, böbrek rahatsızlığı, nikris ve diyabet gibi hastalıklarda sebze olarak kullanılan bir ya da çok yıllık otsu bitkiler, (Tragopogon). 7. (ağız) Keklik avlamak için yapılan tuzak. **yemlik arpa*, Hayvanlara yem olarak verilen bir arpa türü. *Yemlikli:* Yemliği bulunan. *Yemliksiz*: Yemliği bulunmayan. *Yemlük, -ğü:* (ağız). bot. Yemlik, (Tragopogon) [DS].[51] *Yem döküci:* Dadandürüci, dil-fir□ “allectator”.[52]

Kâmus-ı Türkî'de ve *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te de *yem* kelimesinden kurulmuş söz dizileri yer almaktadır: *Yem koymak, dökmek*: 1. Avlanacak hayvan, kuş ve balığı yakalamak için yiyecek şey kullanılmak. 2. mec. Çirkini güzel göstermek suretiyle aldatarak kendine çekmek.[53] *Yem borusu*: 1. asker. Hayvanların yem zamanını geldiğini bildirmek üzere çalınan boru. 2. mec. Gelecekte iyi şeylerin olacağı ümidini veren söz veya davranış, avutmak için yapılan vaat. *Yem istemez, su istemez*: Hiçbir masrafı olmayan, insana bir yük yüklemeyen şeyler için kullanılır. *Yem olmak:* 1. Bir hayvan tarafından yenilmek. 2. mec. Birinin tuzağına düşmek. *Yem kestirmek:* Yolda durarak hayvanlara yem vermek. *Yem torbası:* Atların başına takılan, içinden yem yedikleri torba. *Yem verimi:* Belirli genişlikteki bir alanın, belirli bir süre içerisinde ürettiği yeşil ot, doğal veya sun'i şekilde kurutulmuş kuru ot veya kuru madde miktarı.[54]

---

[51] *Ötüken Türkçe Sözlük D-G*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, s. 5287-5288.

[52] Mertol Tulum, *Meninski'nin Thesaurus'u ve XVII. Yüzyıl İstanbul Türkçesi*, s. 1887.

[53] Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, s. 1004.

[54] İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük O-Z*, s. 3403.

Yem kelimesi genel olarak "yiyecek, yemek" anlamına karşılık gelmektedir. Özel olarak herhangi bir unsura ait yemden bahsetmek istediğimizde *yem* kelimesini o unsurun adı ile birlikte kullanırız: *Ak yem:* İzmarit, istavrit, uskumru vb. balıkların beyaz etinden yapılan ve oltada kullanılan yem. *Balast yem*: Çok büyük miktarda ham selüloz ve dolayısıyla yoğun yemlerden çok daha düşük sindirilebilir besin maddeleri ihtiva eden, hayvanlara tokluk hissi vermek amacıyla kullanılan yem. *Kesif yem:* Sindirilebilir besin maddeleri yüksek, selülozu düşük yem. *Bitiriş yemi*: Et üretimi için beslenen hayvanlara belirli bir devreden itibaren besi sonuna kadar yedirilen ve enerji değeri daha yüksek olan karma yem. *Papağan yemi:* Yalancı safran. *Silo yemi:* Su yönünden zengin, dayanıklılığı düşük, her tür kaba yemin silo kabı adı verilen kaplarda, havasız ortamda, belli bir süre süt asidi bakterileri mayalanmasına tabi tutulmaları sonucu elde edilen yem. *Tahıl yemi:*Henüz olgunlaşmamış kuru ot, silo yemi, kıyılmış yeşil yem olarak kullanılmak üzere biçilen veya biçilmeden otlatılan tahıllar.

Yem, hangi hayvan türüne veriliyorsa ona göre adlandırılır: *Hayvan yemi:* Genellikle büyükbaş hayvanları beslemek için kullanılan besin maddesi. *Tavuk yemi:* Kümes hayvanlarını beslemek için kullanılan besin. *Kuşyemi:* 1. Buğdaygillerden, durgun sularda yetişen bir bitki. 2. Bu bitkinin taneleri. *Kuş yemi:* Kuşlara yedirilen çeşitli tahıl taneleri, dane. *Balık yemi:* Balık avlamada oltanın ucuna takılan, genellikle yiyecek türü madde. 2. Balığı beslemek için kullanılan değişik yiyecekler.[55] Günümüz Türkçe sözlüklerinde, yem madde başının açıklamaları arasında başta "hayvan yemi" yer almakta akabinde "kuş yemi" ve nadiren de "balık yemi" ifade edilmektedir. "Tavuk yemi" anlamında ise hiçbir açıklamaya rastlanılmamaktadır.

---

[55] http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=yem%0verimi&guid=TDK.GTS.531b9da8980717.01985561 [Erişim Tarihi: 09.03.2014]

3.1. Türk Dilinin Tarihsel Lehçelerinde Yem Kelimesinin Türevleri

Türk dilinin tarihsel dönem metinlerinde yem kelimesi, bir yandan üzerine aldığı eklerle isim türünün farklı grubuna dahil olurken diğer yandan tamamen kategori değiştirip fiil türü içinde işlerlik kazanabiliyor. Bu bölümde *yem* kelimesinin farklı kelimelerle kurduğu tamlamalara, deyimlere ve diğer söz dizilerine yer vereceğiz.

Zenker, yem kelimesinin açıklamasını yaptıktan sonra bu kelimenin oluşturduğu farklı kullanımları sıralamıştır: Ekler yoluyla oluşanlar: *Yem-cigez*: "küçük bir yem rasyonu", yemlik. Kelime grubu şeklinde oluşanlar: *Yem ta'yīnāti* "Yem rasyonu", *otluḳ yemi* "saman, yem", *ḳuru yem*, *taze yem*". Deyim şeklinde oluşanlar: *ata yem kestürmek*, *atım yemini kesdi*, *yem dökmek*.[56]

Divânu Lugati't-Türk'te madde başı olarak geçen ve *Är aš yemsindi* "Gerçekten yemek yediği halde adam kendini yer gösterdi." cümlesinde karşımıza çıkan *yemsin-*, *ye-* fiil kökünden *yem+si-n-di (yem+si-n-ür)* şeklinde türetilmiş ve *yem* kelimesinin fiil kategorisindeki yerini almıştır.[57]

Harezm Türkçesi dönemi eserlerinden olan *Mukaddimetü'l Edeb*'de "beslenmek, yemek" anlamındaki *yémlen-* fiilini madde başında görmekteyiz: "*…anı yẹmlendi nėrseni cüft boldılar…* (147/04)." "*…anga yıġaç baṣmaḳ kẹydi yẹmlendi tạ'ām birle…* (150/02)."

Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinden *Baytaratü'l Vazıh, Kitab-ı Mecmu-ı Tercüman-ı Türki ve Acemi ve Mugali*'de "yemlemek, ot vermek" anlamında *yim ber-* birleşik fiili kullanılmıştır.[58]

---

[56] J. Th. Zenker, *Turkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch Dictionnaire Turc-Arabe-Persan I, II*, s. 967[b].

[57] Robert Dankoff - James Kelley, *Mahmûd al-Kashgarî, Compendium of the Turkic Dialects-Dîwân Lugât at- Turk, II*, s. 202.

[58] Recep Toparlı - Hanifi Vural - Recep Karaatlı, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, s. 318.

Sanglah lügatinde madde başı olarak *yemtük* "pür ü bālī ki az ṣayd nīm ḫurde [bāz]" ile *yemdaş* "hem ḫürekli ve hem kāse" kelimelerine yer verilmiştir.[59]

3.2. Türk Dilinin Ağızlarında Yem Kelimesinin Türevleri

Derleme Sözlüğü'nde *yem* kelimesinden türemiş ve çeşitli kavram alanlarına sahip pek çok kelimeyi madde başında görmekteyiz. Söz konusu kelimeleri daha önce *Türkçe Sözlük*'te geçtiği şekilleri ile ele almış olsak da (bkz. s. 10) şimdi sıralayacağımız anlamlar ağızlara mahsus kullanımlar olup birbirinden farklılık göstermektedir: *Yemlek* (I) (yemleme):Av sırasında, tuzağın çevresine dökülen yiyecek. (Karaözü *Gemere-Sv.). *Yemlek* (II): Tavuğu yem torbası. (Uluşiran *Şiran-Gm.) *Yemleme* (I): Çok yem yemeden olan hayvan hastalığı (Yeniköy-Ba.; Tokat-Es.; *Lüleburgaz -Krk.; Seymen *Çorlu-Tk.) *Yemleme* (II): Küçük çıkarlar sağlayarak kandırma. (*Merzifon-Ama.; *Nizip-Gaz.) *Yemlemek:* 1. Hayvanlara yem vermek (*Akyazı çevresi-Sk.; *İskilip-Çr.; Hacıilyas * Koyulhisar-Sv.; Çanıllı *Ayaş-Ank.; Bahçeli *Bor-Nğ.) 2. Yedirip içirerek dileğini yaptırmak. (Uluğbey *Senirkent-Isp.) *Yemlik* (I) [yelmik, yélmyh, yelmük, yemliyh, yimlik (I)] İlkbaharda yetişen, uzun ve sivri yapraklı toplanıp yenilen bir yabanıl ot. (*Eğridir köyleri, Uluğbey *Senirkent, Gönen-Isp.; Salda *Yeşilova-Brd.; *Acıpayam köyleri-Dz.; Tokat-Es.; *Gerede-Bo.; *Akyazı çevresi-Sk.; -İst.; -Çr.; Dereköy *Zile-To.; Tamzara, *Şebinkarahisar-Gr.; *Maçka ilçe ve köyleri-Tk.; Korzaf *Şiran-Gm.; -Kr.; -Ezc.; -Ezm.; -Ağ.; -El. ve köyleri; *Arapkir -Ml.; Narlı ve -Gaz.; Geben, Hartbağı -Mr.; Çepni *Gemerek -Sv. ilçe ve köyleri; Krş. ve çevresi; Çamıllı *Ayaş, *Güdüş -Ank.; *Bünyan, *Pınarbaşı ve çevresi-Ky.; Bahçeli *Bor-Nğ.; *Bozkır, *Ermenek-Kn.; *Mut ve köyleri, civanyaylağı, Tömük *Mersin-İç.; *Fethiye-Mğ.) [*Yemlik*]: (*Erciş-Vn.) [*Yélmiyh*]: (*Iğdır-Kr. [*Yelmük*]: Yukarı Söğütönü-Es.; *Safranbolu -Zn.; Karabüzey -Araç, Oğul, -Devrekâni-Ks.; *Kurşunlu-Çkr.; *İskilip-Çr.; Küçük İsa -Zile -To.; -Ezm.; Hacıilyas -Koyulhisar -Sv.; Gürcü, Pazar *Kızılcahamam -Ank.) [*Yemliyh*]:(Bayburt *Selim - Kr.) [*Yimlik* (I)]: (*Bor -Nğ.; -Kn.) *Yemlik* (II) [yemnuz] Hayvanların yeminin konduğu oluk. (Tokat - Es.; Çeğni *Gemerek -Sv.; Bahçeli *Bor -Nğ.) *Yemnuz:* (Darıveren *Acı-

payam -Dz.) *Yemlik* (III) Yem olarak kullanılan tahıl. (Tokat -Es.) *Yemlik* (IV) Balık avlarken oltaya takılan solucan, balık parçası vb. (-Sm.) *Yemlik* (V) Harman zamanı çiftçinin yoksula verdiği tahıl. (*Kozan-Ada.; Civanyaylağı *Mersin -İç.) *Yemlik* (VI) Toprağı bürüyen tüm ekin. (*Güdül-Ank.) *Yemsimek* (I) [yemsemek] Hayvan az aksamak. (*Eğridir köyleri-Isp.; *Kozan-Ada.; Yenice *Tarsus-İç.) *Yemsemek*: (-Ky.; *Mut ve köyleri -İç.) *Yemsinmek* (I): Yemle, yiyecekle aldanmak. (Çepni -Gemerek -Sv.) *Yemsinmek* (II): Canı çekmek, isteklenmek. (Sarıoba *Polatlı -Ank.)[60]

4. Türk Dilinde "Yem ~Em" Kelimesi Üzerine

4.1. Giriş

Türk dilinde "yiyecek, yemek, hayvan, kuş, balık, tavuk, at, sürüngen yemi, erzak, aşlık, arpa, darı, nimet, ekin, ot, zehir" anlamlarında kullanılan *yem* kelimesi ile "baharat, ilaç, merhem, tedavi, çare" anlamlarındaki *em* (*~yem)* kelimesi özdeş yazımlara sahip olan ve fakat tamamen farklı anlam alanlarını karşılayan kavramlardır.

4.2. "Yem ~ Em" Kelimesinin Anlam ve Kavram Alanları

İsmail Parlatır[61] ile A. Tietze[62] *em* kelimesini iki ayrı madde başında açıklamıştır: (I) 1. Can, hayat ve kuvvet. (II) 1. İlaç, deva. 2. Dert, acı, sıkıntı. *Türkçe Sözlük*'te ise kelimenin sekiz ayrı anlamına yer verilmiştir*: Em [em-im-yim-yem]* 1. İlaç, merhem; tedavi vasıtası. 2. Tedavi. 3. Çare, deva. 4. Sihir vasıtası; ilaç. 5. Dert. 6. Yetenek. 7. Yarar; fayda, hayır. 8. İşe yarayan.[63]

---

[59] Ḥekīm Meḥmed Ḫo'i, *Mirzā Mehdī Ḫān Esterābādí, Ferheng-i Türkî be-Fārisî Sanglāḫ*, s. 319.

[60] *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü U-Z*, s. 4242-4243.

[61] İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 398.

[62] Andreas Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı A-E*, C. I, Simurg Yayınları, İstanbul 2001, s. 713.

[63] Yaşar Çağbayır, *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük D- G*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, s. 1427.

4.3. Türk Dilinin Tarihsel Lehçelerinde "Em~Yem" Kelimesi

Günümüzde anlam genişlemesine uğrayarak "ilaç, tedavi, çare, çözüm ve kurtuluş yolu" için kullanılan *em* kelimesi ilk zamanlarda sadece "bitkisel ilaç, çare" anlamıyla ve çoğunlukla *ot em* ikilemesi şeklinde yer almıştır. Çoğu zaman bazı dillerde "ilaç" anlamı Arapça ve Farsça kökenli *'ilāc, dawā, dārū vb*. kelimelerle karşılanırken *em* kelimesi özellikle "sihir vasıtası, halkın ürettiği tedavi şekli" için kullanılmaktaydı.[64]

Eski Türkçede "bitkisel ilaç" anlamında hem *em* hem de söz başında *y-* protezinin türediği *yem* kelimesi kullanılmaktadır. Uygur Türkçesi dönemi tıp metinlerinde "ilaç" anlamındaki *em* kelimesi yaygın olarak yer almaktadır: *İgiŋe aġrigıŋa emi yok* (*TT I 203*).[65] Kelime söz başında *y-* protezi almak suretiyle ve *ot yem* söz dizisi halinde de kullanılmaktadır: *Birök otaçı emçi erse ot yem alġay* (*UI 7*, 3-4.) cümlesinde "doktor, tabip" anlamındaki *otaçı emçi* ikilemesinden sonra aynı kavram alanında yer alan ve yine ikileme şeklinde kurulan *ot yem* ifadesi kullanılmıştır. "Şifalı ot, ilaç" anlamına karşılık gelen *ot em* (*Suv*. 598, 2), *TT X*'de (326) *ot yem* olarak ve fakat tam tersi bir anlamda (zararlı, zehir) geçmektedir.[66]

Clauson, "yiyecek, yemek" anlamındaki *yé:m* kelimesini "ilaç" anlamındaki *yem* ile *em* kelimelerinden ayırdığı gibi son iki kelimenin de birbirinden farklı anlamlar içerdiğini dolayısıyla ayrı ayrı ele alınması gerektiğini öne sürmektedir. *Yem* kelimesinin "baharat" *em* kelimesinin ise "bitkisel ilaç, çare, tedavi" için kullanılması ve bu anlam farkına dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Her iki kelimenin de "ot" ile beraber oluşturdukları ikileme içindeki şekilleri söz konusudur; *ot em*, *ot yem.* Bu yüzden Clauson, çoğu kez "şifalı ot, ilaç, çare" anlamındaki *ot em* ile "baharat" anlamındaki *ot*

---

[64] Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, s. 155[a].

[65] Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, s. 155[a].

[66] Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, s. 35[a].

yem ifadelerinin karıştırıldığını ve birbirleri yerine kullanıldığını söylemektedir. Clauson, sadece *ot yem* kelime grubu içerisinde kullanılan *yem* (baharat) kelimesinin belki müstakil olarak da kullanılan *em* kelimesinin ikinci şekli olarak düşünülebileceğini ifade etmektedir.[67]

Sonuç olarak Clauson'a göre üç farklı anlama karşılık gelen üç müstakil kelime mevcuttur. 1. *Yé:m* "yiyecek, yemek, hayvan yemi" 2. *Yem ~ ot yem* "baharat" 2. *Em ~ ot em~ ot yem* "bitkisel ilaç, tedavi, çare, çözüm yolu". Dolayısıyla bu durumda dikkat edilmesi gereken husus *ot yem* ikilemesinin "baharat" mı yoksa "bitkisel ilaç" için mi kullanıldığıdır. Bu ikileme grubunun ayrımını yapan ve bu kelimeleri (*em-yem*) farklı madde başlarında açıklayan kişi ise Kaşgarlı olmuştur.

Kaşgarlı *yem* ile *em* kelimelerini birbirinden ayırır."Baharat" anlamındaki *yem* kelimesini madde başında ele alırken "ilaç" anlamındaki *em* kelimesinin açıklamasını ayrı madde başında yapmaktadır: *Yäm*: Baharat. Ağı, zehir. *Yem* kelimesinin "ot" kelimesi olmadan yalnız başına kullanılmadığını ifade eden Kaşgarlı *ot* kelimesini de *yem* maddesi altında açıklamış ve müstakil bir maddede ele almamıştır. *Ot yem*: Karabiber, kimyon gibi tohum ve baharat.[68] *Em* kelimesi *Divânu Lugati't-Türk*'te "ilaç" anlamıyla *em sem* ikilemesi içinde kullanılır. "İlaç" anlamındaki *sem* kelimesi yalnız kullanılmayıp daima *em* ile birlikte gelmektedir. Batı Anadolu'da *eme seme yaramaz* ifadesi bugün dahi kullanılmaktadır.[69] *Urmiš ažun basūγin | qilmiš ani bāliγ | äm sam aŋar tilänip |sizdä bulur yaqiγ*:[70] "Dünya pususunu kurmuş, onu yaralamış ilaç çare arayıp yakıyı sizde buluyor."[71]

---

[67] Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, s. 934[a].

[68] Besim Atalay, *Divanü Lûgat-İt-Türk (Çeviri)*, C. III, Ankara 2006, s. 5

[69] Besim Atalay, *Divanü Lûgat-İt-Türk (Çeviri)*, C. II, Ankara 2006, s. 229.

[70] Robert Dankoff - James Kelley, *Mahmûd al-Kashgarî, Compendium of the Turkic Dialects-Dîwân Lugât at- Turk, I*, s. 310.

[71] Besim Atalay, *Divanü Lûgat-İt-Türk (Çeviri)*, C. II, s. 229.

Divânu Lugati't-Türk'te "ilaç" anlamıyla kullanılan *em sem* kalıbı bundan sonraki tarihî dönemlerde kalıp olarak yer almamıştır. *Em* kelimesinin söz başında *y-* protezinin türemesi sonucunda oluşan *yem* şekli de zamanla kullanımdan düşmüş ve "şifalı ot, tedavi, çare, ilaç, çözüm yolu" anlamları için ya sadece müstakil olarak *em* veya kalıp halinde *em ot* kullanılır olmuştur. *Ot yem* kelime grubu şeklinde geçen ve "baharat" anlamındaki *yem* kelimesi ise bundan sonraki tarihî ve çağdaş lehçelerde yer almamıştır.

5. Sonuç

Bu yazıda *ye-* fiilinin üzerine gelen *-m* fiilden isim yapma eki sonucunda türeyen *yem* kelimesinin, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde "insan yiyeceği, hayvan yiyeceği, at, kuş, balık, tavuk, sürüngen yemi, erzak, aşlık, nimet, azık, zehir, bitki adı, ekin" gibi çeşitli anlamlarda kullanıldığını tespit ettik.

Yem kelimesi kimi zaman *ot yem, yem olmak, yem kestirmek* gibi kelime grubu, kimi zaman *papağan yemi, bitiriş yemi, balast yem, yem borusu* gibi tamlama kimi zaman da *yemleme, yemsinmek, yemlik, yemli* gibi fiil ve isim gramer kategorisinde yerini alan türetim şekilleri olarak kullanılagelmiştir.

"İlaç" anlamındaki *em* kelimesi Eski Uygur Türkçesi döneminde söz başında *y-* protezinin türediği *yem* şekliyle de geçmektedir. Bir süre sonra *yem* kelimesi kullanımdan düşmüş ve tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde "ilaç" anlamını tamamen *em* kelimesi karşılar olmuştur. Kaşgarlı'nın "baharat" anlamını verdiği ve bu kelimelerden ayrı tuttuğu *yem* kelimesini ise müstakil madde olarak sadece *Divânu Lugati't-Türk*'te görmekteyiz.

"Bitkisel ilaç, şifalı ot" ile "baharat" anlamlarındaki *yem* kelimeleri ile *ye-* fiil kökünden türemiş *yem* kelimesi hem etimolojik olarak hem de semantik bağlamda farklı kavram alanına sahip kelimelerdir. Söz konusu kelimelerin yazılışlarının aynı olması ve aynı dönemlerde eş zamanlı olarak kullanılması birbirleri yerine kullanılacağı anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla her bir kavramın yansıttığı anlam itibariyle birbirinden farklılık gösterdiği unutulmamalıdır.

Kısaltmalar

Abush.	Abuşka Lugati veya Çağatay Sözlüğü, bkz. Atalay (1970)
Ada.	Adana
Ağ.	Ağrı
Ama.	Amasya
Ank.	Ankara
Az.	Azerbaycan Türkçesi
Ba.	Balıkesir
Bashk.	Başkurt Türkçesi
bkz.	Bakınız
Bo.	Bolu
Brd.	Burdur
Bur.	Buryatça
Chuv.	Çuvaş Türkçesi
Çkr.	Çankırı
Çr.	Çorum
Dolg.	Dolgan Türkçesi
DS	Derleme Sözlüğü, bkz. Türk Dil Kurumu Yayınları (1993)
Dz.	Denizli
El.	Elazığ
Es.	Eskişehir
eşanl.	Eş anlamlı
Evk.	Evenkice
Evn.	Evence
Ezc.	Erzincan
Ezm.	Erzurum
Gag.	Gagavuz Türkçesi
Gaz.	Gaziantep
gçl.	Geçişli (fiil)
Gm.	Gümüşhane
Gr.	Giresun
Hak.	Hakas Türkçesi
Isp.	Isparta
İç.	İçel
İst.	İstanbul
Jak., Yak.	Yakut Türkçesi
Jpn.	Japonca

Jurch.	Jurchen dili
Kalm.	Kalmukça
Karakh.	Karakhanide Turkic [Karahanlı Türkçesi]
Kaz.	Kazak Türkçesi
KB	Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig I Metin, bkz. Arat (2007)
KBalk.	Karaçay-Balkar Türkçesi
Kh.	Khalkha lehçesi
Khal.	Khalaj [Halaç Türkçesi]
Kirgh.	Kırgız Türkçesi
KKalp.	Karakalpak Türkçesi
Kn.	Konya
Kor.	Korece
Kr.	Kars
Krk.	Kırklareli
Krm.	Karaim Türkçesi
Krş.	Kırşehir
Kum.	Kumuk Türkçesi
Ky.	Kayseri
Man.	Mançuca
mec.	Mecaz
MK	Mahmud Kaşgarî
MKor.	Middle Korean [Orta Korece]
Ml.	Malatya
Mo., Mong.	Moğolca
Mr.	Maraş
MTurk.	Middle Turkic [Orta Türkçe]
Mtü.	Mitteltürkisch [Orta Türkçe]
Nan.	Nanai dili [Nanayca]
Neg.	Negidal dili
Nğ.	Niğde
Nogh.	Nogay Türkçesi
Oir, Oyr.	Oyrot Türkçesi
OJpn.	Old Japanese [Eski Japonca]
Orch.	Oroch dili
Ord.	Ordos lehçesi
Ork.	Orok dili
OTurk.	Old-Turkic [Eski Türkçe]
OUygh.	Old-Uyghur [Eski Uygur Türkçesi]

PA	Proto-Altay
PJ, PJpn.	Proto-Japon
PK, PKor.	Proto-Kore
PM	Proto-Mançu
PMong.	Proto-Moğol
PT, PTurk.	Proto-Türk
PTM	Proto Tunguz-Mançu
PTung.	Proto-Tunguz
S.-Yugh.	Shira-Yughur
Sal.	Salar Türkçesi
Sangl.	Sanglah Lugati, bkz. Ḳekím Meḫmed Ĥo_i (1388
Sk.	Sakarya
SMan.	Spoken Manchu (Sibo dili)
Sol.	Solon dili
Šor., Shr.	Şor Türkçesi
Suv.	Suvarnaprabhāsasūtra
SUygh.	Sarı Uygur Türkçesi
Sv.	Sivas
Tat.	Tatar Türkçesi
Tel.	Teleüt lehçesi
Tk.	Tekirdağ
TM	Tunguz-Mançu
To.	Tokat
TT.	Türkçe Turfan Metinleri
Tung.	Tunguzca
Tur.	Türkçe
Turk.	Türk
Turkm.	Türkmenistan Türkçesi
Tv.	Tuva Türkçesi
Ud.	Udehe dili
U I	Uigurica I
Ul.	Ulcha dili
Uygh.	Uygur Türkçesi
Uzb.	Özbek Türkçesi
Vn.	Van
WMong.	Written Mongolian
Zn.	Zonguldak

Kaynaklar

Arat, Reşit Rahmeti, *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig I Metin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

Arat, Reşit Rahmeti, *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig II Çeviri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

Ata, Aysu, *Ḳışaṣü'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları) I Giriş-Metin-Tıpkıbasım*, Ankara 1997.

Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük O-Z*, C. 3, Kubbealtı Lûgati, İstanbul 2003.

Caferoğlu, Ahmet, *Abû-Hayyân Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1931.

Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 1968.

Clauson, S. Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Clarendon Press, Oxford 1972.

Çağbayır, Yaşar, *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük D-G*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.

Dankoff, Robert - Kelley, James, *Mahmûd al-Kashgarî, Compendium of the Turkic Dialects-Dîwân Lugât at- Turk, I*, Harvard University Printing Office 1982.

Dankoff, Robert - Kelley, James, *Mahmûd al-Kashgarî, Compendium of theTurkic Dialects-Dîwân Lugât at- Turk, II*, Harvard University Printing Office 1984.

Dankoff, Robert - Kelley, James, *Mahmûd al-Kashgarî, Compendium of theTurkic Dialects-Dîwân Lugât at- Turk, III*, Harvard University Printing Office 1985.

Doerfer, Gerhard, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, Band IV, Wiesbaden 1975.

Hekīm Mehmed Ḫo'i, *Mirzā Mehdī Ḫān Esterābādî, Ferheng-i Türkî be-Fārisî Sanglāḫ*, Tebriz 1388.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=yem%20verimi&guid=TDK.GTS.531b9da8980717.01985561 [Erişim Tarihi: 09.03.2014]

Karaağaç, Günay, *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

Kaynak, İsmail A. - Doğru, Mecit, *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

Koç, Kenan - Bayniyazov, Ayabek- Başkapan, Vehbi, *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.

Martti, Räsänen, *Versuch Eines Etimologischen Wörterbuches der Türksprachen,* Helsinki, 1969, XVI+533 s. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII, 1, 2).

Marufov, Z. M., *Özbek Dilinin İzahlı Lügati II*, C-X, Moskva 1981.

Oraltay, Hasan - Yüce, Nuri - Pınar, Saadet, *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dünyası Araştırmaları Yayını, İstanbul 1984.

Ötüken Türkçe Sözlük D-G, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.

Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2009.

Pavet de Courteille, *A. J. B. Dictionnaire turc-oriental, destiné principalement à facilitier la lecturedes ouvrages de Bàber, d'Aboul-Gàzi et de Mir-Ali-Chir-Nevâi*, Paris 1870.

Radloff, Wilhelm, *Versuch eines Wörterbuches der Turk-Dialecte* (Opit slovarya tyurskix nareçiy), Miteinem Vortwort on Omeljan Pritsak, 4 cilt's-Gravenhage, 1960 (1. Baskı St. Petersburg, 1893-1911, 2. Baskı Moskova, 1963)

Sami, Şemseddin, *Kâmus-ı Türkî,* Çağrı Yayınları, İstanbul 2007.

Sevortyan, ÊSTJa- Sevortyan, Ê. V., *Etimologiceskij slovar' tjurkskix jazykov, Obwcetjurkskie imeztjurkskie osnovynabukvy "J", "Y"*, Moskva 1989.

Starostin, S. A. - Dybo, A. V. - Mudrak, O. A., *An Etymological Dictionary of Altaic Languages, A-Z*, E. J. Brill, Leiden 2003.

Şeyh Süleyman Efendi, *Lûgat-i Çağatai ve Türkî-i Osmânî*, İstanbul 1298.

Tenişev, E. R - Şçerbak, A. M. - Nasilov, D. M. - Nadelyayev, V. M., *Drevnetyurkskiy Slovar*, Izdatel'stvo Nauka Leningradskoe Otdelenir, Leningrad 1969, XXXVIII.

Tietze, Andreas, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı A-E,* C. I, Simurg Yayınları, İstanbul 2001.

Toparlı, Recep - Çögenli, M. Sadi - Yanık, Nevzat H., *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî,* Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Toparlı, Recep - Vural, Hanifi - Karaatlı, Recep, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara2007.

Tulum, Mertol, *Meninski'nin Thesaurus'u ve XVII. Yüzyıl İstanbul Türkçesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü U-Z, C. XI, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

Vasiliev (Cargıstay), Yuriy, *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

Zenker, J. Th., *Turkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch Dictionnaire Turc-Arabe-Persan I, II*, New York 1979.